

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Het bewogen lezen in historische literatuur

Dietz, F.M.

Publication date

2025

Document Version

Final published version

License

CC BY-NC

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Dietz, F. M. (2025). *Het bewogen lezen in historische literatuur*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Het bewogen lezen in historische literatuur

door Feike Dietz

Rede uitgesproken op 17 januari 2025 om 16:30
ter aanvaarding van het ambt
'Hoogleraar Mondiale dynamiek van de Nederlandse letterkunde'
Faculteit der Geesteswetenschappen, Universiteit van Amsterdam.

Uitsnede uit: Noach van der Meer (II), 'Inkle verkoopt Yarico', ca. 1756 – 1822. Rijksstudio, RP-P-1907-4638.

Er waren eens een man en een leeuw. De man wilde de leeuw ervan overtuigen dat hij onverslaanbaar was, en toonde hem een uithangbord waarop te zien was hoe een man een leeuw doodde. Ik stel me er zoiets bij voor als dit:

Uitsnede uit: Bernard Picart, 'Telemachus doodt een leeuw', 1732. Rijksstudio, RP-P-OB-51.257.

Was de leeuw door de afbeelding geïmponeerd, overtuigd, bang geworden? Totaal niet. Hij zei: onder de leeuwen bestaan er geen schilders, maar als die er wél zouden zijn zouden wij honderd keer zoveel schilderijen kunnen tonen van een man die door een leeuw is geveld dan er schilderijen bestaan van een leeuw die door een man is verslagen. Dit verhaal staat in een 'Spectator': een achttiende-eeuws opinieblad waarin de samenleving werd waargenomen en becommentarieerd. Ik las de Nederlandse versie uit 1720, vertaald naar het Engelse origineel uit 1711.¹ Maar eigenlijk was het verhaal al veel ouder: het grijpt terug op een klassieke fabel die wordt toegeschreven aan de Griekse schrijver Aesopus.² Die fabel was al vaak herverteld, bijvoorbeeld door de Middeleeuwse

---

¹ A.G.L.R.G. (vert.), *De spectator of verrezene Socrates*, deel 1. Amsterdam: Steenhouwer en Uytwerf, 1720, p. 71-80. Achter het acroniem A.G.L.R.G. gaat 'Abraham George Luiscius (Rechts Geleerde)' schuil. Zie: Catharina H. Schoneveld, 'Pieter Le Clerq, een vertaler als pionier van de Verlichting'. In: *Documentatieblad Achttiende Eeuw* 26 (1992), p. 234. Luiscius is vooral bekend als encyclopedist: Ina Ulrike Paul, 'Camels in the Alps? Translation, Transfer, and Adaptation in Dutch Encyclopedias and Their European Predecessors'. In: Clorinda Donato en Hans-Jürgen Lüsebrink (red.), *Translation and Transfer of Knowledge in Encyclopedic Compilations, 1680-1830*. Toronto: Toronto University Press, 2021, p. 58-96. Een reflectie op de vertaling van de *Spectator* door A.G.L.R.G.: Catharina W. Schoneveld, 'The Dutch translation of Addison and Steele's *Spectator*'. In: idem, *The role of periodicals in the eighteenth century*. Leiden: Sir Thomas Browne Institute, 1984, p. 34-40.

² Zie bijvoorbeeld: Aesopus, 'The man and the lion', in: *Aesop's Fables; a new translation*, vertaald door V.S. Vernon Jones. Oorspronkelijk uitgegeven door Avenel Books, New York, 1912; heruitgegeven als Project

auteur Geoffrey Chaucer, die met een verwijzing naar dit verhaal de ongelijkheid tussen man en vrouw ter discussie stelde.³ Dat er geen verhalen worden geschreven over goede vrouwen komt niet omdat er geen goede vrouwen zijn, maar omdat alleen de mannen de macht over de pen hebben: 'Who painted the lion, tell me who?'⁴ De vrouw is als de leeuw: in artistiek opzicht tandeloos, maar heimelijk sterker dan de man.

Precies dit mechanisme wordt aan de kaak gesteld in de achttiende-eeuwse *Spectator*. De fabel wordt hier herverteld door het personage Arietta in een gesprek met een Edelman. Die Edelman staat bekend om zijn eindeloze verhalen over lichtzinnige en trouweloze vrouwen. Als hij weer eens zo'n verhaal heeft opgedist – natúúrlijk een episode uit de klassieke Oudheid om zijn uitstekende belezenheid te ventileren – schiet Arietta uit haar slof. Dat dit soort verhalen in groten getale zijn overgeleverd, bewijst volgens haar niet dat vrouwen slecht zijn en mannen beter. Integendeel. Het toont het probleem dat mannen al eeuwenlang veel meer mogelijkheden hebben om verhalen op te tekenen dan vrouwen. In de woorden van Arietta:

gy lieden, Myne Heeren, hebt u Meester gemaakt, van het voorrecht van de pen, en gy kont in uwe boeken het vrouwelyk geslacht zoo zwart maken, als het u behaagt, zonder dat wy in staat zyn, om u met gelyke munt te betalen.⁵

Arietta haalt de Aesopus-fabel aan om haar belezenheid te tonen, maar vooral om haar punt te maken: de vrouw verdient een voetstuk maar is afhankelijk van de beelden – schilderijen, standbeelden, teksten – die mannen creëren. Er bestaat fundamentele ongelijkheid omdat de mannen met artistieke wapens de wereld naar hun hand zetten.

Arietta heeft ook ideeën over hoe we aan deze situatie moeten ontsnappen. Er is 'onpartydig onderzoek' nodig, door veel méér verhalen te lezen dan verhalen die met 'valsche cieraden' door mannen zijn opgesmukt. We moeten ook waargebeurde verhalen lezen, en verhalen van schrijvers die niet wilden of konden pronken en verdraaien. Bij wijze van een voorbeeld vertelt zij een zeventiende-eeuws Engels reisverhaal dat zij net had zitten lezen, over een trouwe vrouw die op een eiland in het Caribisch gebied een jeugdige koopman in nood had verzorgd en liefgehad, maar uiteindelijk door hem werd bedrogen. Arietta doet zich voor als een neutrale woord-voor-woord boodschapper van dit verhaal,⁶ maar stiekem is zij meer dan dat: zij verandert het originele verhaal door de nadruk te leggen op het trouwe karakter van de vrouw en het verwerpelijke gedrag van

---

Gutenberg ebook: [The Project Gutenberg eBook of AESOP'S FABLES, by V. S. VERNON JONES](#). Het ging oorspronkelijk om een beeld van een man die een leeuw doodde, later werd het vaak een schilderij.

³ Mary Carruthers, 'The Wife of Bath and the Painting of Lions'. In: Ruth Evans and Lesley Johnson (red.), *Feminist Readings in Middle English Literature*. London: Routledge, 1994, p. 22-53.

⁴ Geoffrey Chaucer, 'The Wife of Bath's Prologue'. In: *The Canterbury Tales*, editie en vertaling op Harvard's Geoffrey Chaucer Website: [3.1 The Wife of Bath's Prologue and Tale | Harvard's Geoffrey Chaucer Website](#). Over de waarde van The Wife of Bath's Prologue voor het vroegmoderne discours over gendergelijkheid: Lindsay Ann Reid, "'If All the Yearth Wer Parchment Scribable": Ovidian Heroines in the *Querelle des Femmes*'. In: Lindsay Ann Reid, *Ovidian Bibliofictions and the Tudor Book: Metamorphosing Classical Heroines*. Surrey, England; Burlington, Vermont: Ashgate, 2014, p. 37-67; Nancy Bradley Warren, 'Rebellious Women: Aphra Behn's Widow Ranter and Geoffrey Chaucer's Wife of Bath'. In: *The Yearbook of English Studies* 53 (2023), p. 101-114.

⁵ A.G.L.R.G. (vert.), *De spectator of verrezene Socrates*, deel 1. Amsterdam: Steenhouwer en Uytwerf, 1720, p. 74.

⁶ 'Zie hier deze historie van woord tot woord': A.G.L.R.G. (vert.), *De spectator of verrezene Socrates*, deel 1. Amsterdam: Steenhouwer en Uytwerf, 1720, p. 75.

de man. Zij als vrouw, die beweert dat vrouwen woordeloos gemaakt worden, is in feite zelf een co-creator, een herschepper, een verbeelders. Zij is de leeuw die terugvecht met de wapens van de vijand.

Het reisverhaal brengt een hevig emotionele reactie teweeg bij de Spectator. Dat is de ik-figuur die, zoals dat gebruikelijk is in Spectator teksten, getuige is van de situatie en die beschouwt zonder er echt zelf deel van uit te maken. Toen Arietta haar fanatieke pleidooi inzette, had hij aanvankelijk een beetje gemopperd: waarom reageren vrouwen altijd overgevoelig als er eens iets onvriendelijks over hen wordt gezegd? Misschien ook voor u herkenbaar: de man die een kritische vrouw meteen wegzet als 'boos' of 'zuur'. Maar na het reisverhaal heeft de Spectator tranen in zijn ogen. Zo stelt hij een voorbeeld aan de – meestal *mannelijke* – lezer van de achttiende-eeuwse Spectator tekst: laat je meevoeren door de emotionele kracht van nieuwe verhalen en neem afstand van vastgeroeste ideeën, dan zie je de patronen van fundamentele ongelijkheid.

***

U bent mogelijk een beetje in verwarring gebracht. Want was u niet naar de Aula gekomen voor een verhaal over de *Nederlandse* literatuur? Waarom nu een relaas over een opinietijdschrift dat niet oorspronkelijk in het Nederlands is geschreven, en waarin Griekse fabels en Engelse reisverhalen worden opgedist? Zouden we het op zo'n plechtige gelegenheid als deze niet beter kunnen hebben over Vondel, of Huygens, of andere ferme fundamenteën van de Nederlandse literatuur? Maar ik zeg het u maar meteen: ik wil vandaag niet op zoek naar stevige pilaren om ons aan vast te klampen, maar wil u uitnodigen zich te laten meevoeren door de bewegingen van literatuur. Door de bewegingen die teksten maken door ruimte en tijd. Door de bewegingen die teksten verbeelden: een fysieke reis of een mentale ontwikkeling. Door de bewegingen die teksten bewerkstelligen. Door bewogen lezers die – geraakt of boos gemaakt – hun beeld van de wereld bijstellen, bestaande verhalen opnieuw in beweging brengen, of gesmoorde stemmen hoorbaar maken.

Ik lees deze Spectator als een tekst die het resultaat is van bewegingen, zowel door ruimte als door tijd: bewegingen van teksten zoals de fabel en het reisverhaal, en bewegingen van lezers als Arietta, die op basis van circulerende verhalen nieuwe creaties maakt. Ik lees de Spectator ook als een poging om dingen in beweging te krijgen: lezers, denkbeelden, vastgeroeste patronen van ongelijkheid in de wereld. De Spectator tekst veronderstelt een enorme macht die uitgaat van teksten en verhalen: ze kunnen mensen verblinden en het zwijgen opleggen, maar ook de ogen openen.

***

Mijn interesse in de bewegingen van teksten en lezers is gevoed door mijn voorgangers. Het is bijna een halve eeuw geleden dat Eddy Grootes hier in deze Aula zijn oratie hield als hoogleraar Historische Nederlandse Letterkunde over 'Literatuurhistorie en Cats' visie op de jeugd'.⁷ Zijn ideeën over hoe we via vroegmoderne teksten het historische probleem

---

⁷ Eddy Grootes, 'Literatuurhistorie en Cats' visie op de jeugd', rede uitgesproken bij de officiële aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de Historische Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam op 9 juni 1980. Uitgegeven in: *Spektator* 9 (1979-1980), p. 477-493, en in: Marijke Spies en

van jeugdigheid kunnen begrijpen, is een directe inspiratiebron geweest voor mijn eigen onderzoek naar jeugdige lezers. Grootes was één van de aanjagers van wat we het 'functionalistische' of 'cultuurhistorische' paradigma zijn gaan noemen.⁸ De leidende gedachte daarvan is dat teksten vanuit een samenleving ontstonden en die tegelijkertijd mee vormden – een idee dat groot is geworden met Stephan Greenblatts *New Historicism*, dat indirect ook de Nederlandse literatuurstudie beïnvloedde.⁹ De aandacht verschoof van het artistieke wezen van de literatuur naar de manier waarop teksten sociale, politieke, religieuze functies vervulden. Het corpus van 'Nederlandse literatuur' werd opengebrouwen. Je zou kunnen zeggen: collega's gaven gehoor aan Arietta's pleidooi om het repertoire van verhalen uit te breiden, en ook te lezen buiten de opgesmukte, op klassieke leest geschoeide canon om. Er verschenen belangrijke studies over – bijvoorbeeld – nieuwsmedia, liedjes, reisteksten en pornografisch proza; over vrouwelijke auteurs, tegendraadse dichters en broodschrijvers – steeds in relatie tot bredere, cultuurhistorische vraagstukken.¹⁰

De functionalistische, cultuurhistorische aanpak opende de deuren naar samenwerkingen met historici gespecialiseerd in kunst, religie of politiek. Dat was bij uitstek goed zichtbaar aan deze faculteit, waar neerlandici een zichtbare rol speelden in het interdisciplinaire Gouden Eeuw Centrum. Ik ben dankbaar die traditie hier te mogen voortzetten, als co-director van dat interdisciplinaire centrum dat tegenwoordig het Amsterdam Centre for Studies in Early Modernity heet.

Maar ik voel me niet alleen in een traditie van vakbeoefening staan, maar ook op een nieuw kruispunt. Het is geen toeval dat wat voor Grootes de leerstoel 'Historische Nederlandse letterkunde' was, nu is geworden: 'Mondiale dynamiek van de Nederlandse letterkunde'. De toegevoegde notie 'mondiaal' weerspiegelt de uitdaging waarvoor we als

---

Jeroen Jansen (red.), *Visie in veelvoud. Opstellen van prof. dr. E.K. Grootes over zeventiende-eeuwse letterkunde*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996, p. 9-28.

⁸ Dat 'functionalistische' paradigma was bijvoorbeeld leidend voor de serie *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. Zie: Karel Porteman en Mieke B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam, Bert Bakker, 2008, p. 18: 'een functionalistische geschiedenis, waarin de literatuur wordt ingebed in de veranderende samenleving en waarin tegelijk veel aandacht wordt gegeven aan interne literaire ontwikkelingen.'

In deze serie verscheen ook een deel van Herman Pleij: *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1400-1560*. Amsterdam, Bert Bakker, 2007. Pleij, emeritus hoogleraar van de UvA, was evenzeer een heel belangrijke aanjager van het cultuurhistorische onderzoek naar historische literatuur. Zie over *Het gevleugelde woord* in de context van zijn werk: Bart Ramakers, "'Literatuur is overal.' Tekst en context in het werk van Herman Pleij'. In: *Neerlandistiek* 09.01 (2009). <http://dSPACE.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/34656/article.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

⁹ Cf. Nina Geerdink, *Dichters en verdiensten. De sociale verankering van het dichterschap van Jan Vos (1610-1667)*. Hilversum: Verloren, 2012; Jürgen Pieters, *Historische letterkunde vandaag en morgen*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011.

¹⁰ Bijvoorbeeld: Marleen de Vries, *Verlicht en vilein. Een biografie van achttiende-eeuws Nederland*. Amsterdam: Balans, 2023; Renee Vulto, *Politics of Feeling in Songs of the Dutch Revolutionary Period*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2024; Inger Leemans, *Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans 1670-1700*. Nijmegen: Vantilt, 2002; Roeland Harms, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011; M.A. Schenkeveld-van der Dussen en Willemien B. de Vries, *Zelfbeeld in gedichten: brieven over de poëzie van Jan Six van Chandelier (1620-1695)*. Amsterdam: Bert Bakker, 2007; Ivo Nieuwenhuis, *Onder het mom van satire. Laster, spot en ironie in Nederland, 1780-1800*. Hilversum: Verloren, 2014; M.A. Schenkeveld-van der Dussen (hoofddred.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1997.

letterkundige neerlandici vandaag staan, zeker ook in het huidige politieke klimaat: het leggen van verbindingen tussen de lokale en globale dimensies van literatuur en cultuur. Het negentiende-eeuwse idee dat taal en natie een eenheid vormen heeft heel lang als vanzelfsprekend de agenda van neerlandici bepaald: we keken naar *Nederlandse* teksten die een *Nederlandse* samenleving blootlegden. Die vanzelfsprekendheid heeft nu plaatsgemaakt voor kritische reflectie op de positie van Nederlandstalige teksten en überhaupt de positie van de vroegmoderne Republiek in de wereld. Vanaf nu heet de 'VOC-zaal' aan onze faculteit de 'Kartinizaal', vernoemd naar de vrouw die vanuit het voormalig Nederlands Indië in het Nederlands schreef over de positie van vrouwen in de kolonie, onder verwijzing naar de spraakmakende feministische Nederlandse roman *Hilda van Suylenburg*.¹¹ Van een zelf-feliciterende binnenblik naar een mondiaal, kritisch perspectief op de literaire, culturele en koloniale geschiedenis van Nederland.

Ook de term 'dynamiek' uit mijn leerstoelopdracht – of 'beweging', zoals ik het net noemde – is cruciaal voor hoe we vandaag de dag naar historische teksten willen kijken: contextgericht, maar juist met aandacht voor de complexe bewegingen die teksten maken in steeds verschuivende contexten. Ik onderscheid hier drie typen dynamiek die momenteel hoog op de onderzoeksagenda staan, zeker ook op die van mijzelf:¹²

- 1: ruimtelijke dynamiek
- 2: temporele dynamiek
- 3: sociaal-politieke dynamiek

Ad 1: De 'ruimtelijke dynamiek' gaat over de transnationale circulatie van teksten. In de afgelopen jaren is opgeroepen tot een 'neerlandofone', 'transnationale' of 'decentrale' benadering van de neerlandistiek, waarbij de aandacht wordt verschoven van de Nederlandstalige literatuur uit Nederland naar die in de hele wereld.¹³ Belangrijk onderzoek wordt verricht naar Nederlandstalige literatuur in Zuid-Afrika, het Caribisch

---

¹¹ Kartini, Raden Adjeng, *Door duisternis tot licht: gedachten over en voor het Javaansche volk*. Den Haag: Luctor et emergo, 1912 (derde druk). Geraadpleegd op Delpher: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMUBL:07:000002642:00009>.

Kartini verwijst regelmatig expliciet naar *Hilda van Suylenburg* (1897), geschreven door Cécile Goekoop de Jong van Beek en Donk: zie bv. p. 6, 343.

¹² Deze lijst van drie bewegingen is vanzelfsprekend niet uitputtend; er wordt bijvoorbeeld ook onderzoek gedaan naar 'religieuze dynamiek' (Els Stronks, *Negotiating differences. Word, Image and Religion in the Dutch Republic*. Leiden: Brill, 2011), 'informatiedynamiek' (Alie Lassche, *Information Dynamics in Low Countries' Chronicles (1500-1860): A Computational Approach*. Proefschrift Universiteit Leiden, 2024) en 'taaldynamiek' (zoals mijn collega's en ik deden in de context van het NWO Vrije Competitie project *Language Dynamics in the Dutch Golden Age*, zie bijvoorbeeld: Feike Dietz, Marjo van Koppen en Mees van Zanten, 'Spelen met verwachtingen: Eén- en tweeledige negatie in de scheepsjournalen van Michiel de Ruyter'. In: *Nederlandse Taalkunde* 28-3 (2023), p. 247-277).

¹³ Elleke Boehmer en Sarah de Mul (red.), *The postcolonial Low Countries: literature, colonialism, and multiculturalism*. Lanham, MD: Lexington Books, 2012; Kornee van der Haven, Jan Bloemendal, Youri Desplenter en James A. Parente, jr. (red.), *Literature without frontiers: Transnational perspectives on premodern literature in the Low Countries, 1200-1800*. Boston en Leiden: Brill, 2023; Hans Demeyer, Bram Ieven en Lucelle Pardoe (red.), *Worlding Modern Literature in the Low Countries*. Themanummer van *Dutch Crossing* 47-1 (2023), p. 1-76; Geert Buelens, 'Pleidooi voor een neerlandistiek zonder centrum'. In: *De Lage Landen* 66-1 (2023), p. 20-25; Geert Buelens, 'Naar een Vergelijkende Neerlandistiek'. Op: *Platform LEEST: Open Wetenschapsplatform over Nederlandse Literatuur en Cultuur*, 2018: <https://www.platformleest.org/lezing/naar-een-vergelijkende-neerlandistiek/>

gebied of Indonesië, en naar meertalige literaire situaties in de neerlandofone ruimte.¹⁴ Vertalingen van en uit het Nederlands maken ook steeds prominenter deel uit van het onderzoekscorpus¹⁵ – lof hier voor het project ‘Dutch Literature in Translation’ waaraan internationale neerlandici van over de hele wereld samenwerken.¹⁶ Ook de rol van instituties wordt in het onderzoek betrokken: we weten dat het succesvolle boekenbedrijf van de vroegmoderne Republiek zeker niet alleen publiceerde voor de Nederlandse markt.¹⁷ Voor de Nederlandstalige situatie in de Republiek zelf waren de internationale bestellers soms betere publiekstrekkingen dan het werk van onze eigen grote Vondel – mijn collega Frans Blom heeft dit scherp blootgelegd voor wat betreft het zeventiende-eeuwse toneel.¹⁸ Vanuit een vertaalsociologisch perspectief wordt gekeken naar netwerken van uitwisseling en ‘culturele bemiddelaars’ zoals vertalers.¹⁹ In mijn eigen onderzoek naar vroegmoderne meditatieliteratuur en jeugdliteratuur heb ik kunnen blootleggen hoe literaire producties tot stand kwamen binnen netwerken die georganiseerd werden over geografische en talige grenzen heen. Zo ontstond literatuur die niet van één auteur of één taal is, maar inherent transnationaal.²⁰ Onderzoek naar de ruimtelijke dynamiek richt

---

¹⁴ Bijvoorbeeld: Eep Francken en Olf Praamstra, *Geen land voor dromen. Geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse Nederlandse literatuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023; Rick Honings, Coen van 't Veer en Jacqueline Bel (red.), *De postkoloniale spiegel: de Nederlands-Indische letteren herlezen*. Leiden: Leiden University Press, 2021; Michiel van Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*. Paramaribo: Okopipi, 2002; Lianne Snelders, *Hoe Nederland Indië leest: Hella S. Haasse, Tjalie Robinson, Pramoedya Ananta Toer en de politiek van de herinnering*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2018. Een recent pleidooi voor de studie van het multitalige veld van de Indonesische letteren: Manneke Budiman en Daan van den Broek et al (red.), *Indonesische letteren*. Themanummer van *Voors: tijdschrift voor letteren* 42-3 (2024). Enkele voorbeelden voor wat betreft de historische letterkunde: Tycho Maas doet onderzoek naar literatuur in en over Zuid-Afrika (cf. Tycho Maas, ‘The Classics at the World’s End: A VOC secretary reframes the Cape Khoi’. In: *Journal of Latin Cosmopolitanism and European Literatures* 5 (2021)); Adriëne Zuiderweg promoveerde op dichters in Batavia (*Batavia berijmd: Een geschiedenis van de Compagniesliteratuur en een overzicht van de Compagniesdichters in Batavia*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2017); Charlotte Kiessling en Marringje Paijmans schreven over de plantagepoëzie van P.F. Roos (Charlotte Kiessling en Marringje Paijmans, ‘“Op de knalmaat van de bylen”: Geweld en verzet in de Surinaamse plantagepoëzie van P.F. Roos’. In: *Nederlandse Letterkunde* 27-3 (2022), p. 317-342); Bert Paasman heeft onderzoek gedaan naar onder meer E.M. Posts roman *Reinhart* (Bert Paasman, *Reinhart: Nederlandse literatuur en slavernij ten tijde van de Verlichting*. [Leiden: Nijhoff] 1984), en Sarah Adams naar anti-slavernijtoneelstukken, soms geschreven door auteurs die verbleven in de koloniale gebieden (Sarah Adams, *Repertoires of slavery: Dutch Theater Between Abolitionism and Colonial Subjection, 1770-1810*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023).

¹⁵ Dirk Schoenaers, Theo Hermans, Inger Leemans, Cees Koster en Ton Naaijken, *Vertalen in de Nederlanden. Een cultuurgeschiedenis*. Amsterdam: Boom 2021; Elke Brems, Theresia Feldmann, Orsolya Réthelyi en Ton van Kalmthout (red.), *Transnational Trajectories of Dutch Literature*. Themanummer van *Dutch Crossing* 44-2 (2020), p. 125-253.

¹⁶ Zie [Dutch Literature in Translation](#) en de bijbehorende database DLBT (*Digital Library & Bibliography for Literature in Translation and Adaptation*, [DLBT \(univie.ac.at\)](#)).

¹⁷ Andrew Pettegree en Arthur der Weduwen, ‘Bookshop of the World’. In: idem, *The Bookshop of the World: Making and Trading Books in the Dutch Golden Age*. Yale: Yale University Press 2019, p. 266-293.

¹⁸ Frans Blom, *Podium van Europa: creativiteit en ondernemen in de Amsterdamse Schouwburg van de zeventiende eeuw*. Amsterdam, Em. Querido, 2021.

¹⁹ Zie met betrekking tot de Nederlandse literatuur in de vroegmoderne periode bijvoorbeeld: Lieke van Deinsen en Beatrijs Vanacker, ‘Found through Translation: Female Translators and the Construction of ‘Relational Authority’ in the Eighteenth-Century Dutch Republic’. In: *Early Modern Low Countries* 3-3 (2019), p. 60–80; Lucas van der Deijl, *A New Language for the Natural Light: Translating the New Philosophy in the Dutch Early Enlightenment (1640-1720)*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam 2022; Lia van Gemert, *Herscheppen: ideologie en commercie in vroegmoderne Nederlandse vertalingen van novellistisch proza*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021.

²⁰ Feike Dietz, *Lettering Young Readers in the Dutch Enlightenment: Literacy, Agency and Progress in Eighteenth-Century Children’s Books*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2021; Feike Dietz, ‘Bringing Young

zich dus op de bewegingen die teksten maken, en op de manier waarop zij zich binnen bepaalde ruimtes bewegen. Een hieraan verwante lijn is die van de verbeelding van de ruimte in literatuur – een aandachtspunt gevoed door de opkomst van de *spatial humanities*: wat is de ruimte die teksten zichtbaar maken voor lezers, hoe geografisch en ecologisch inclusief is die wereld die via teksten wordt gerepresenteerd?²¹

Ad 2: met ‘temporele dynamiek’ bedoel ik de manier waarop teksten zich ook door de tijd heen bewegen – altijd via de gebruikers, want alleen door het gebruik kunnen teksten deel uit maken van het ‘cultureel geheugen’, om in termen van de *memory studies* te spreken.²² Het gaat om een creatief proces van lezen, zoals Arietta dat liet zien, en zoals binnen de *History of Reading* wordt bestudeerd: lezers pakken een tekst op, maken een nieuwe versie, herschrijven de geschiedenis.²³

Aandacht voor processen van bewerking en intertekstualiteit kent in ons vak een lange traditie: de historische literatuur staat immers bol van de klassieke *imitatio*'s, citaten en bijbelverwijzingen.²⁴ Maar de huidige wereld vraagt er óók om dat we reflecteren op onszelf als lezers. Waarom lezen wij deze teksten, waarom willen we dat anderen ze lezen, en *hoe* kunnen we ze lezen op een manier die recht doet aan de wereld van vandaag? Wij in het heden zijn herscheppende lezers, die oude teksten met nieuwe, eigen ogen bekijken – ik verwijs hier naar het afscheidscollege van voorganger Lia van Gemert, over

---

Grandisons across the Channel: Plural and interacting mediator roles as vital forces behind the production and circulation of transnational youth literature'. In: Kornee van der Haven, Jan Bloemendal, Youri Desplenter en James A. Parente, jr. (red.), *Literature without frontiers: Transnational perspectives on premodern literature in the Low Countries, 1200-1800*. Boston en Leiden: Brill, 2023, p. 57-75; Feike Dietz, 'Girlhood as a Transnational Creation: An International Perspective on Dutch Girls' Books (1750-1800)'. In: Charlotte Appel, Nina Christensen en Matthew O. Grenby (red.), *Transnational Books for Children 1750-1900*. Amsterdam: John Benjamins, 2023, p. 315-333; Feike Dietz, *Literaire levensaders: de uitwisseling van woord, beeld en religie in de vroegmoderne Republiek*. Hilversum, Verloren, 2012; Feike Dietz, 'Linking the Dutch Market to its German Counterpart: The Case of Johannes Boekholt and a Newly Discovered 1661 Edition of Levendige herts-theologie'. In: Feike Dietz, Adam Morton, Lien Roggen, Els Stronks en Marc Van Vaeck (red.), *Illustrated Religious Texts in the North of Europe, 1500-1800*. Farnham: Ashgate, 2012, p. 237-256.

²¹ Robert T. Tally, *Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011; Mike Crang en Nigel Thrift (red.), *Thinking space*. New York and London: Routledge, 2000; Louisa MacKenzie, *The Poetry of Place. Lyric, Landscape, and Ideology in Renaissance France*. Toronto: University of Toronto Press, 2011.

²² Amanda Assmann, 'Canon and Archive'. In: Astrid Erll en Ansgar Nünning (red.), *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlijn: De Gruyter, 2010, p. 97-107. Hier wordt het actief herinneren van kunstobjecten – in de vorm van herlezen, opvoeren en becommentariëren – geplaatst tegenover een passief herinneringsproces waarbij de objecten worden gearchiveerd maar niet gebruikt.

²³ Een sleutelpublicatie in de *History of Reading* waarin het actieve proces van lezen en toe-eigenen wordt beschreven: Lisa Jardine en Anthony Grafton, "'Studied for Action": How Gabriel Harvey Read His Livy'. In: *Past & Present* 129 (1990), p. 30-78.

²⁴ Bijvoorbeeld: Jeroen Jansen, *Imitatio: literaire navolging (imitatio auctorum) in de Europese letterkunde van de renaissance (1500-1700)*. Hilversum: Verloren, 2008; Olga van Marion, *Heldinnenbrieven: Ovidius' Heroides in Nederland*. Nijmegen: Vantilt, 2005; René van Stipriaan, *Leugens en vermaak: Boccaccio's novellen in de kluchtcultuur van de Nederlandse renaissance*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1996; Jan Konst, *Fortuna, Fatum en Providentia Dei in de Nederlandse tragedie 1600-1720*. Hilversum: Verloren, 2003. Momenteel schrijft Tommie van Wanrooij aan de Universiteit Leiden een proefschrift over hoe vrouwelijke auteurs klassiekers herschrijven. Zie voor eerste resultaten van dat onderzoek: Tommie van Wanrooij, 'Strijdbare vrouwen, laffe kerels: het bijbelse epos Debora (1769) van Anna van der Horst als *women's rewriting*'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 140-2 (2024), p. 79-100.

geesteswetenschappers als ‘herschepers’.²⁵ Ikzelf lees als lezer met zes vinkjes, als vrouw van veertig, als docent die nieuwe generaties wil verleiden tot lezen, als lezer in een samenleving die geteisterd wordt door een leescrisis en een talencrisis, en geleid wordt door een regering die zogeheten neutraal onderwijs ambieert. Maar lezen is dus nooit neutraal: ons lezen is verknoopt met wie we zijn.

Ad 3: ‘sociaal-politieke dynamiek’, ten derde, gaat over bewegingen van in- en uitsluiting in de literaire wereld. Ik heb in de afgelopen jaren onderzoek gedaan naar vrouwen als auteurs en jongeren als lezers.²⁶ Wie mogen en kunnen lezen en schrijven, en wiens stem blijft stil? Worden vrouwen en kinderen verbeeld als onwetender dan mannen en volwassenen, of op welke momenten juist niet? Ik vind het spannend om voorbij te gaan aan gefixeerde tegenstellingen (man versus vrouw, jong versus oud), maar – net als vroegmodern letterkundige Valerie Traub – te kijken hoe afstoten en invechten veel dynamischer processen zijn.²⁷ Dat helpt ook bij het begrijpen welke sociaal-politieke bewegingen geletterdheid in de hand werkt. In de vroegmoderne Republiek was geletterdheid een belangrijk middel om sociaal, cognitief en economisch te klimmen.²⁸ Maar geletterdheid geeft niet alleen toegang tot kennis maar creëert ook blinde vlekken, want het is moeilijk om buiten de denkkaders te kijken die teksten aanreiken. Dat zagen we bij de Spectator, die in eerste instantie verblind was door het idee dat vrouwen ontrouw en boos waren. Tegelijkertijd zagen we ook hoe nieuwe verhalen hem aan het wankelen brachten en tot nieuwe inzichten uitnodigden. In de *Ignorance Studies* wordt

---

²⁵ Lia van Gemert, *Herschepen: ideologie en commercie in vroegmoderne Nederlandse vertalingen van novellistisch proza*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021.

²⁶ Feike Dietz, *Lettering Young Readers in the Dutch Enlightenment: Literacy, Agency and Progress in Eighteenth-Century Children’s Books*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2021; Feike Dietz, ‘Twee schatkisten en hun erfenis: Dimensies van gender en age in de Nederlandse vroegmoderne letterkunde’. In: *Nederlandse Letterkunde* 26-2/3 (2021), p. 202-222; Nina Geerdink en Feike Dietz, ‘Women’s strength made perfect in weakness: Paratextual Authority Constructions in Printed Vernacular Religious Literature by Early Modern Dutch Women Writers’. In: Beatrijs Vanacker and Lieke van Deinsen (red.), *Portraits and Poses: Female Intellectual Authority, Agency and Authorship in Early Modern Europe*. Leuven: Leuven University Press, 2022, p. 163-183; Lieke van Deinsen en Feike Dietz, ‘The Graphometer and the Book: How Petronella Johanna de Timmerman (1723/1724-1786) Merged Science and Poetry’. In: Judith Noorman en Feike Dietz (red.), *Objects, Commodities and Material Cultures in the Dutch Republic: Exploring Early Modern Materiality Across Disciplines*. Amsterdam: Amsterdam University Press 2024, p. 111-139; Marringje Paijmans, Feike Dietz, Nina Geerdink, Inger Leemans, Cécile de Morrée en Martine Veldhuizen, ‘Pathways to agency: women writers and radical thought in the Low Countries, 1500–1800’. In: *Intellectual History Review* 31-1 (2021), p. 51-71; Feike Dietz en Nina Geerdink, ‘Women and Authorship in the Low Countries: Towards a Differentiated and Collaborative Approach’. Te verschijnen in: Feike Dietz, Lieke van Deinsen en Nina Lamal (red.), *Early Modern Women in the Low Countries: Scholarly Achievements and Future Perspectives*. Thenanummer voor *Early Modern Low Countries*, 2025.

²⁷ Valerie Traub, ‘History in the Present Tense: Feminist Theories, Spatialized Epistemologies, and Early Modern Embodiment’. In: Merry E. Wiesner-Hanks (red.), *Challenging Women’s Agency and Activism in Early Modernity*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016, p. 15-53.

²⁸ Maarten Praks standaardwerk over de Nederlandse zeventiende eeuw (laatste editie: *Nederlands Gouden Eeuw: vrijheid en geldingsdrang*. Amsterdam: Prometheus, 2020) gaat in belangrijke mate over het economische succes van de ‘Gouden Eeuw’, en neemt geletterdheid mee als een factor om dat succes te verklaren (met name het hoofdstuk ‘Een geletterd land’, p. 243-259). In *The Cambridge Companion to the Dutch Golden Age* (redactie Helmer J. Helmers en Geert H. Janssen, Cambridge University Press 2018; in 2021 in een Nederlandse herziene versie gepubliceerd als *De zeventiende eeuw* bij Leiden University Press) bevat een hoofdstuk over educatie van de hand van Dirk van Miert (p. 333-349), waarin hij ingaat op het ver ontwikkelde lees- en schrijfonderwijs en het hoge geletterdheidsniveau, in een samenleving die in sociaal en economisch opzicht sterk draaide om geletterdheidsvaardigheden. In de inleiding bij de *companion* wordt educatie voorgesteld als ‘foundational, for its international allure, for its maritime success, and for its societal development’ (p. 11).

dit een proces van ‘unknowing’ genoemd: literatuur heeft het vermogen om lezers te laten beseffen dat de waarheid waarin zij geloofden overboord kan.²⁹ Ze worden, als het ware, opnieuw onwetend en daardoor vatbaar voor een andere visie of nieuw gedrag.

Het is de *combinatie* van deze dynamieken die het mogelijk maakt te begrijpen hoe teksten lezers en samenlevingen vormen, over de grenzen van landen, talen en periodes heen. En hoe teksten dankzij hun beweeglijkheid en aanpassingsvermogen steeds opnieuw de verbeelding begrenzen en tegelijkertijd alternatieve denkwijzen kunnen openen. Dáárom is het urgent om historische literatuur te lezen en onderzoeken, juist in een samenleving waarin leesvaardigheid en talenkennis onder druk staan.

***

Dus: laat ons lezen – ruimtelijk, temporeel én sociaal-politiek. In de Spectator tekst vloeiden deze perspectieven al samen: verhalen pasten zich aan aan tijd en ruimte, om de achterstelling van vrouwen te adresseren en alternatieven te openen. Maar het is pas een begin. De tekst waarmee ik deze rede begon is een schakel in een nog veel gelaagdere ruimtelijke, temporele en sociaal-politieke dynamiek die ons voert naar de stemmen van vrouwen en kinderen, en ons nog dieper laat nadenken over hoe geletterdheid aanzet tot beweging en verzet. Ik neem u mee op onderzoeksreis, meanderend door teksten heen. Een waarschuwing vooraf: we ontmoeten onderweg heel wat verschillende teksten, mensen, landen, talen, verhalen.

Mijn vertrekpunt is het reisverhaal dat Arietta in de Spectator tekst vertelt om mannen te herprogrammeren, en waarmee zij de Spectator zelf tot tranen weet te roeren.³⁰ Dit reisverhaal blijkt door de tijd heen volop in beweging te zijn geweest. Arietta had het opgediept uit een Engelse reistekst, waarin Richard Ligon verslag deed van zijn reis naar het Caribische gebied en zijn verblijf op het eiland Barbados, het meest oostelijk gelegen Caribische eiland, qua omvang ongeveer vergelijkbaar met Curaçao.³¹ De Engelsen vestigden zich er in 1625 en ontwikkelden in de decennia die volgden winstgevende suikerplantages, waarvoor tot slaaf gemaakte mensen werden aangekocht en aan het werk gesteld.³² Hoewel nooit naar het Nederlands vertaald, gaat Ligons reisverhaal ook over de Nederlandse geschiedenis, vanwege de alomtegenwoordige aanwezigheid van de West-Indische Compagnie in dat gebied. Ligon beschrijft hoe belangrijk de Nederlands-Engelse uitwisseling van kennis en gewassen was voor de ontwikkeling van de suikerplantages op Barbados.³³

---

²⁹ Specifiek met betrekking tot literatuur: Andrew Bennett, *Ignorance: Literature and agnology*. Manchester: Manchester University Press 2009. Breder over *Ignorance Studies* en ‘unknowing’: Matthias Gross en Linsey McGoe, ‘Evolutionary Epistemology: The promise and peril of ignorance studies’. In: Matthias Gross en Linsey McGoe (red), *Routledge International Handbook of Ignorance Studies*. London: Routledge, 2021, p. 3-14.

³⁰ A.G.L.R.G. (vert.), *De spectator of verrezene Socrates*, deel 1. Amsterdam: Steenhouwer en Uytwerf, 1720, p. 75-80.

³¹ Richard Ligon, *A True and Exact History of the Island of Barbados*, ed. David Smith (e-text, 2014, 5th edition). Ligons tekst is oorspronkelijk uitgegeven in 1657, en beschrijft de reis die Ligon maakte tussen 1647 en 1650.

³² Marion Menzin, ‘The Sugar Revolution in New England: Barbados, Massachusetts Bay, and the Atlantic Sugar Economy, 1600–1700’. In: *Business History Review* 97 (Winter 2023), p. 699-750.

³³ Zie Smiths introductie op: Richard Ligon, *A True and Exact History of the Island of Barbados*, ed. David Smith (e-text, 2014, 5th edition), p. vii. De rol van de Nederlanders in de suikerhandel van Barbados wordt vaak gezien als groot, maar dat idee is ook bekritiseerd, bijvoorbeeld door Russel Menard, die stelt dat dit

Ligons tekst bevat een korte passage over een jonge Engelsman en een 'Indian maid'. Een Engels schip in nood spoelt aan op een klein eilandje, en de bemanning op zoek naar eten wordt door de inheemse bevolking aangevallen. Eén meisje – Yarico – wordt verliefd op een Engelsman en beschermt hem in een grot. Hij neemt haar mee terug naar Barbados, maar vergeet daar dat dit meisje zijn leven had gered. Hij verkoopt haar als slaaf. Zo eindigt de passage: 'for her love, [she] lost her liberty'.³⁴

De passage wordt betekenisvol geplaatst ná een passage over de vermeende onbetrouwbaarheid van West-Indische mensen. Zo liet Ligon zien, volgens onderzoekers, dat óók de witte West-Europeaan onbetrouwbaar kon zijn.³⁵ Net als in de Spectatortekst wilde het verhaal dus vooroordelen over onbetrouwbaarheid aan het wankelen brengen. Maar in dit geval gaat het over raciale vooroordelen (is de witte West-Europeaan beter dan de zogeheten Ander van kleur?), terwijl het Arietta primair ging over genderstereotypen (is de vrouw minder betrouwbaar dan de man?). Hier openbaren zich dus twee manieren om deze geschiedenis te lezen: een verhaal over ras dan wel sekse.

Maar in de Spectatortekst verandert er méér: Arietta herschept het verhaal actief. Zo geeft zij de Engelse jongeman een naam en een karakter: Thomas Inkle, de knappe Engelse koopmanszoon met handelsgeest en rekentalent. Ook legt zij de focus op de communicatie tussen Inkle en Yarico. Ze hebben samen een nieuwe taal ontwikkeld, die Inkle gebruikt om de droom van een gezamenlijke toekomst op te tuigen: een toekomst in Engeland, in zijden kleren, in door paarden getrokken koetsen. Op de boottocht naar Barbados daalt bij Inkle het besef in dat hij als man in de kolonie de opdracht heeft om winst te maken. Hij besluit Yarico op de slavenmarkt te verkopen.³⁶ Als Yarico wanhopig roept zwanger te zijn – hier op de gravure verbeeld – is Inkle alleen maar tevreden: dat levert hem nog meer winst op! Hier wordt de ontrouw van de man gekoppeld aan zijn kennis van taal en winstberekening. De trouw van de vrouw is verbonden met haar onderdanigheid en onwetendheid. Wie beschikt over taal en kennis gebruikt dat niet per se ten goede, zo toont deze versie van het verhaal.

Het is deze versie van het verhaal over Inkle en Yarico uit de Spectator die in het culturele geheugen gegrift raakte. Onderzoek naar de internationale bewegingen van dit verhaal heeft zich tot nu toe vooral gericht op de verspreiding in grote taalgebieden als het Engelse en het Franse.³⁷ Nederlandse sporen zijn nog niet of weinig aangeraakt, maar die

---

standaardverhaal 'overestimates the role of the Dutch and underestimates the accomplishments of the English in the Atlantic economy as a whole and in Barbados and thus fails to appreciate the key role the English played in bringing sugar to Barbados'. Zie: Russell R. Menard, *Sweet Negotiations: Sugar, Slavery, and Plantation Agriculture in Early Barbados*. Virginia: University of Virginia Press, 2006, p. 3.

³⁴ Richard Ligon, *A True and Exact History of the Island of Barbados*, ed. David Smith (e-text, 2014, 5th edition), p. 86.

³⁵ Smiths introductie op: Richard Ligon, *A True and Exact History of the Island of Barbados*, ed. David Smith (e-text, 2014, 5th edition), p. xxvii.

³⁶ A.G.L.R.G. (vert.), *De spectator of verrezene Socrates*, deel 1. Amsterdam: Steenhouwer en Uytwerf, 1720, p. 79: 'om aan zyne Ouders en Vrienden goede reekenschap van deze zyne reystogt te kunnen doen'.

³⁷ Frank Felsenstein, *English Trader; Indian Maid: An Inkle and Yarico Reader*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1999; Carl Niekerk, 'Violence, Gender, and the Construction of the Other in the Story of Inkle and Yarico'. In: Mara Wade (red.), *Gender Matters: Discourses of Violence in Early Modern Literature and the Arts*. Amsterdam en New York: Rodopi, 2014, p. 367-380.

Frans Felsenstein liet zien dat het Inkle-en-Yarico-verhaal zowel een verhaal was waarmee mensen vrouwenonderdrukking aan de kaak stelden – zie ook het feit dat niemand minder dan Mary Wollstonecraft,

zijn er wel. Zo is er een handgeschreven heldinnendichtbrief van Willem Bilderdijk, waarin Yarico het woord richt tot haar bedrieger.³⁸ Er is ook de opera *Inkle en Yarico* van George Colman, waarin Inkle wél tijdig tot inkeer komt en met Yarico trouwt. Deze tekst verscheen oorspronkelijk in het Engels maar werd bewerkt tot een Nederlands toneelstuk in 1792,³⁹ in een periode waarin slavernijkritiek steeds zichtbaarder wordt op het toneel, zoals onlangs belicht in het proefschrift van Sarah Adams.⁴⁰ Het is deze Colman-versie die werd heropgevoerd op Barbados in 1997, en als musical in Londen in 2015.⁴¹

Een ouder en totaal onbekend stukje Inkle-en-Yarico-geschiedenis in het Nederlands vinden we in het leerboekje *Aardrykskunde voor kinderen*. Het treft me omdat het zoveel nadrukkelijker dan in andere herwerkingen gaat over lezen: het bewogen lezen, emotioneel maar hoopvol, als activiteit om de wereld en haar machtsstructuren beter te begrijpen.

***

Ik neem jullie mee de tekst in. *Aardrykskunde voor kinderen* is een vertaling gemaakt door niemand minder dan Elisabeth Wolff-Bekker, beter bekend als Betje Wolff. We kennen haar natuurlijk allemaal van het succesvolle laat-achttiende-eeuwse coproductieteam 'Wolff en Deken', en de briefroman *Sara Burgerhart* die het heeft geschopt tot de officiële 'Canon van Nederland'.⁴² De recente biografie van Marita Mathijssen – emeritus hoogleraar aan deze faculteit – werpt licht op het kleurrijke leven en werk van deze eigenzinnige vrouw.⁴³

Het moment dat ik zelf echt gegrepen werd door Elisabeth Wolff was toen ik tijdens de Coronacrisis NIAS-fellow was. Een ongelukkige timing inderdaad: in plaats van te genieten van de gebruikelijke uitgebreide lunches op het NIAS zat ik gewoon boterhammen te eten op mijn Utrechtse zolderkamer. Mijn compagnon Nina Geerdink en ik spitten toen zo'n 500 inleidingen, lofdichten en drempelteksten door die waren

---

de vroege feminist en moeder van *Frankenstein*-schrijfster Mary Shelley, het verhaal opnam in haar *Female Reader* – maar gaandeweg ook steeds meer op de eerste plaats een verhaal werd om slavernijproblematiek te adresseren.

³⁸ Die heldinnenbrief komt uit 1784. Zie hierover: Martien J.G. de Jong, 'Een dramatische robinsonade van Willem Bilderdijk'. In: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. Nieuwe reeks 1958*. Gent, 1958, p. 131-201. Deze vorm – de heldinnenbrief waarin Yarico sprekend wordt opgevoerd – vinden we vaker in de receptiegeschiedenis van Inkle en Yarico, zie Frank Felsenstein, *English Trader; Indian Maid: An Inkle and Yarico Reader*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1999. In de Republiek staat het Latijnse dichtbrief van Jan Hendrik Hoeufft ook in deze traditie, zie: J.P. Guépin, 'Het roerend verhaal van het Indiaanse meisje Yarico en de Engelsman mr Inkle'. In: *Neerlandia extra Muros* 1994, p. 20-31.

³⁹ George Colman, *Inkle en Ijarico*. Rotterdam: N. Brakel, 1792. Het Engelse origineel is uit 1787.

⁴⁰ Sarah Adams, *Repertoires of slavery: Dutch Theater Between Abolitionism and Colonial Subjection, 1770-1810*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023: uit bijlage 1 blijkt dat het aantal slavernijkritische toneelstukken in 1790 sterk toeneemt ten opzichte van de periode daarvoor.

⁴¹ Informatie over *Yarico* de musical uit 2015: <https://yarico.com>.

⁴² [Canon van Nederland - Canon van Nederland](#): buiten de Statenbijbel en de *Max Havelaar* om is dit het enige boek dat in deze Canon van Nederland is opgenomen.

⁴³ Marita Mathijssen, *Een vrije geest: het uitzonderlijke leven van Betje Wolff*. Amsterdam: Balans, 2024. Ouder, maar eveneens zeer informatief en waardevol: P.J. Buijnsters, *Wolff en Deken*. Leiden: Martinus Nijhoff, 1984, p. 216.

opgenomen in vroegmoderne literaire publicaties van schrijvende vrouwen.⁴⁴ Een flinke greep uit ons materiaal kwam uit publicaties van de hand van veelschrijver Wolff. Ik werd getroffen door de inleidingen op haar vroege werk, waarin ze bewust speelde met literaire conventies en vrouwelijke normen. Ik ga me niet verontschuldigen voor het werk dat ik jullie onder de neus duw, beste lezers, schreef ze bijvoorbeeld uitdagend: waarom zou ik mijn excuses aanbieden voor iets wat ik volstrekt vrijwillig en oprecht heb gedaan?⁴⁵ Wat later verandert die strategie: Wolff profileert zich als onderdeel van een vrouwengemeenschap, met eerder 'mensenkennis' dan literaire bagage. Mede dankzij de sturing van Agatha Deken wordt Wolff een Verlichte opvoeder die vrouwen en kinderen emancipeert, en ze tegelijkertijd wijst op hun gepaste positie in de samenleving.⁴⁶

Deze overgang gaat gepaard met de overstap naar een nieuw uitgeversduo met een goede commerciële neus: Johannes Allart en Isaac van Cleef. Zij voelden bijvoorbeeld scherp aan dat opvoedkundige literatuur een gat in de markt was. Een aantal recente kaskrakers leverde het bewijs: voor Hieronymus van Alphen's *Kleine gedichten voor kinderen* en Martinets *Kleine catechismus der Natuur* waren ongekend veel families naar de boekwinkel gerend.⁴⁷ Maar belangrijker nog was de internationale, multitalige stroom aan Verlichte kinderliteratuur, vaak door vrouwen geschreven. Zo was er Madame De la Fite, afkomstig uit Frankrijk maar woonachtig in Den Haag, wier werk zowel in het Nederlands als het Frans circuleerde in de Republiek.⁴⁸ Dit soort transnationale vernieuwers bood een antwoord op een prangende – en verrassend actuele – vraag: hoe kunnen we ervoor zorgen dat kinderen het lezen niet als een mechanische vaardigheid zien, maar als een middel om de wereld te ontdekken?

In die voetsporen treden Wolff en haar nieuwe uitgevers Allart en Van Cleef in 1779. Allereerst met *Proeve over de opvoeding*, waarin moeders en kinderen worden aangezet tot lezen, maar niet teveel en niet geïsoleerd in een hoekje. Kinderen mogen geen napratende 'papegaaitjes' worden, geen 'pedantjes' van drie turven hoog, maar kinderen voor wie de boeken hulpmiddelen zijn om de wereld te betreden.⁴⁹ Om die reden

---

⁴⁴ Resultaten van dat (nog lopende) onderzoek zijn gedeeltelijk gepubliceerd: Nina Geerdink en Feike Dietz, 'Women's strength made perfect in weakness: Paratextual Authority Constructions in Printed Vernacular Religious Literature by Early Modern Dutch Women Writers'. In: Beatrijs Vanacker and Lieke van Deinsen (red.), *Portraits and Poses: Female Intellectual Authority, Agency and Authorship in Early Modern Europe*. Leuven: Leuven University Press, 2022, p. 163-183; Annika van Bodegraven, Feike Dietz en Nina Geerdink, 'Grijs vernuft in groene jaren: Reflecties op auteurschapsontwikkeling bij vrouwen in vroegmoderne voorwerkteksten'. In: *Spiegel der Letteren* 64-2 (2002), p. 97-126.

⁴⁵ Elisabeth Wolff, *Bespiegelingen over het genoeg, dichtmatig voorgesteld*. Hoorn: T. Tjallingius, 1763, p. *6r: 'Ik hope niet, dat myne Lezers zich zullen verwonderen, omdat zy dit Voorbericht niet opgevuld vinden met verschoningen over de vryheid, die ik gebruike, de Geleerde Waereld ook al een Boekdeeltje opdringende. Verschoning te vragen over iet, dat men volsrekt vrywillig doet, is, volgens het denkbeeld, dat ik my van oprechtheid geformeert hebbe, in 't geringste niet overeen te brengen.'

⁴⁶ Mathijssen laat goed zien hoe Deken haar stuurde in de richting van middenklasselezers en een minder polemische toon: Marita Mathijssen, *Een vrije geest: het uitzonderlijke leven van Betje Wolff*. Amsterdam: Balans, 2024, spec. p. 187-194; 221-226.

⁴⁷ Hieronymus van Alphen, *Kleine gedichten voor kinderen*, ed. P.J. Buijnsters. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennip, 1998, nawoord; Arienne Baggerman, "'Looplezers' rond 1800: Kinderen en het boek der natuur', In: *Literatuur zonder leeftijd* 16-58 (2002), p. 188-209, spec. 194, 196.

⁴⁸ Feike Dietz, *Lettering Young Readers in the Dutch Enlightenment. Literacy, Agency and Progress in Eighteenth-Century Children's Books*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2021, p. 180-181.

⁴⁹ Elisabeth Wolff, *Proeve over de opvoeding*, ed. H.C. de Wolf. Meppel en Amsterdam: Boom, 1977. Zie met name de voorrede door Agatha Deken: 'Het nut der proeve', p. 31-46, 55, 85.

adviseert Wolff haar lezeressen om samen met de kinderen een boek te lezen als *Aardrykskunde voor kinderen*.⁵⁰

Het is een slim staaltje zelf-marketing: nog datzelfde jaar verschijnt *Aardrykskunde voor kinderen* daadwerkelijk, vertaald door Elisabeth Wolff naar het origineel van Georg Raff, een Verlichte Duitse schoolmeester.⁵¹ Het is een leerboek dat kinderen wijzer maakt op het gebied van aardrykskunde, maar evenzeer op het gebied van lezen: een kruisbestuiving tussen fictie en non-fictie, tussen verbeelden en weten. Het hedendaagse onderwijs kan er nog een puntje aan zuigen.

In het boek worden een leermeester en zijn leerlingen opgevoerd die in hun verbeelding op reis gaan.⁵² De verbeelding van de kinderen werkt zo krachtig, dat zij op hun ingebeelde tochten de plaatselijke wijnen kunnen proeven en de hitte kunnen voelen. Daarnaast is er ruimte voor verdiepende gesprekken over bijvoorbeeld de geschiedenis van een land. Dus: het reizen in de verbeelding maakt de kinderen wijzer, niet alleen over landschappen, maar ook over de sociale, culturele en economische eigenschappen van verschillende landen. De kinderen die het boek lezen, gaan mee op deze denkbeeldige reizen. Zoals Agatha Deken het in een gedicht vooraf aan de jonge lezer uitlegt: de kinderen in dit boek zijn de vrienden op wie jij lijkt. Net als zij kun jij de wereld verkennen, 'Als gy, al leezend, al de Ryken / Die ons bekend zyn, door zult gaan!'⁵³

Als je de vertaling van Wolff vergelijkt met het origineel, vallen twee dingen op. Ten eerste versterkt Wolff de illusie van 'reizend lezen', bijvoorbeeld op het moment dat het gezelschap de overtocht maakt van Engeland naar 'Holland' en de context wordt ingekleurd met details over schippers, bagage en landkaarten. Daarnaast adresseert Wolff zaken die in Raffe's boek verkeerd of onvolledig zijn verteld, zoals over de staatsinrichting van de Republiek. Zo demonstreert ze een kritische leeshouding die ze ook van haar lezers verwacht – een extra laag van leesonderricht in dit toch al zo leesbewuste boek.

Tegen de achtergrond van deze vertaalstrategieën moeten we de korte maar betekenisvolle verwijzing naar de geschiedenis van Inkle en Yarico lezen. Als de

---

⁵⁰ Elisabeth Wolff, *Proeve over de opvoeding*, ed. H.C. de Wolf. Meppel en Amsterdam: Boom, 1977, p. 61-62.

⁵¹ Georg Christian Raff, *Aardrykskunde voor kinderen*, vertaald door Elisabeth Bekker, weduwe A. Wolff.

Amsterdam: Johannes Allart, Den Haag: Izaak van Cleef, 1779. Origineel: Georg Christian Raff, *Geographie für Kinder*. Göttingen: F.C. Dieterich, 1776. Zie:

<https://gei-digital.gei.de/viewer/image/PPN636756483/1/>

Op basis van de dateringen van het voorwerk kunnen we aannemen dat *Aardrykskunde voor kinderen* inderdaad later verscheen dan *Proeve over de opvoeding*: 2 oktober 1779 versus 28 februari 1779. Uit een brief die Wolff schreef aan J.E. Grave (die ook een drempeldicht schreef voor *Aardrykskunde voor kinderen*) op 20 september 1778 blijkt dat Wolff op dat moment al enige maanden werkte aan de vertaling van Raffe's boek. Zie: Joh. Dysterinck, *Brieven van Betje Wolff en Aagtje Deken*. Den Haag: Gebroeders van Cleef, 1904, brief LXXXVIII, p. 230-231.

⁵² Zie voor de didactiek van *Aardrykskunde voor kinderen* ook: Feike Dietz, *Lettering Young Readers in the Dutch Enlightenment. Literacy, Agency and Progress in Eighteenth-Century Children's Books*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2021, hoofdstuk 4; Feike Dietz, 'Literatuuronderwijs als bijvangst? Wat we kunnen leren van hoe achttiende-eeuwse leerboeken literaire vaardigheden trainen'. In: *Vooys* 39-2 (2021), 6-16. Over lezend reizen als didactisch instrument schreef ik ook: Feike Dietz, 'Mediated education in early modern travel stories: How travel stories contribute to children's empirical learning'. In: *Science in Context* 32-2 (2019), p. 193-212.

⁵³ Agatha Deken, 'Aan een lief kind'. In: Georg Christian Raff, *Aardrykskunde voor kinderen*, vertaald door Elisabeth Bekker, weduwe A. Wolff. Amsterdam: Johannes Allart, Den Haag: Isaac van Cleef, 1779, fol. *6v.

leermeester en kinderen tijdens hun verbeelde bezoek aan Engeland praten over de eilanden in Engels bezit, spreekt de leermeester als volgt:

Heugt U nog wel, myne zoete Kinderen, dat ik U, uit den Engelschen Spectator, die bewegelyke Historie, eens voor las, van Inkle en Jarico? Ja, myn Heer, zeer wel, en dat wy allemaal zo bedroefd waren, en dat Willem zo boos was op Inkle? Nu Lievertjes, die Historie is hier voorgevallen, op het Eiland Barbados.⁵⁴

Wolff volgt hier Raff, die ook op deze plek naar de Inkle-en-Yarico-geschiedenis verwijst. Het gaat hier feitelijk om een leestip aan de lezers van *Aardrykskunde voor kinderen*, die nog eens onderstreept hoezeer lezen en wereldoriëntatie onlosmakelijk met elkaar verknoopt zijn in dit boek.

Maar Wolff, vanuit haar eigen agenda, voegt nog een aantal lagen toe aan de passage. Bij Raff was de verwijzing veel korter dan in het Nederlands, en werd het verhaal in evaluerende termen besproken: het is mooi en goed.⁵⁵ Bij Wolff gebeurt iets veel spannenders: er wordt een gewenste, gezamenlijke leeservaring afgeschilderd, met droefenis en boosheid tot gevolg.

Een ander verschil tussen Wolff en Raff is de bron van het verhaal waarnaar zij verwijzen. Raff heeft het over 'Gellerts fabel', en daarmee verwijst hij naar de Duitse bewerking die Christian Gellert voor kinderen maakte in 1746. Met het oog op zijn jeugdige publiek en in lijn met de kinderliteratuur uit die tijd had Gellert het verhaal herwerkt tot een vrij rechttoe-rechtaan-verhaal over deugdzaamheid: hij presenteerde Inkle als een ééndimensionale snode booswicht, en voegde een slotwoord toe met de wens dit verhaal te verspreiden, zodat iedereen kan leren wat goed en kwaad gedrag is.⁵⁶

Gellerts versie was naar het Nederlands vertaald, en die had Wolff dus kunnen aanprijzen bij haar lezers.⁵⁷ Dat zij echter verwijst naar de versie uit de Spectator kan geen toeval zijn. In de Spectatorversie is de relatie tussen taal en wereld veel complexer, want die taal is juist de misleider, zoals we eerder zagen. Bovendien zet deze versie aan tot vragen. Doet wie kennis heeft per se het goede? Is Inkle inslecht, of gaat hij als man ook gebukt onder dwingende sociale verwachtingen? Door naar deze versie te verwijzen, appelleert Wolff aan een leesproces dat eerder kritisch, onderzoekend en affectief is dan gericht op onwrikbare lessen.

Bovendien: waar Gellerts kritiek zich richtte op slavernij-als-gevolg-van-winzucht, gaat het in de Spectator-versie over ongelijkheid op het gebied van zowel ras als gender. Dit zijn ook *allebei* thema's in het oeuvre van Wolff, en zij had daarbij oog voor de relaties tussen die assen van ongelijkheid – geesteswetenschappers noemen het nu

---

⁵⁴ Georg Christian Raff, *Aardrykskunde voor kinderen*, vertaald door Elisabeth Bekker, weduwe A. Wolff. Amsterdam: Johannes Allart, Den Haag: Isaac van Cleef, 1779, p. 92.

⁵⁵ Georg Christian Raff, *Geographie für Kinder*. Göttingen: F.C. Dieterich, 1776, p. 81: 'Bei der Insel Barbados fällt mir die *schöne* Gellertsche Fabel, Inkle und Yariko, ein. Recht *gut*.' (Mijn cursivering)

⁵⁶ C.F. Gellert, *Fabeln und Erzählungen. In drei Büchern*. Frankfurt en Leipzig, 1750, p. 17-21.

⁵⁷ C.F. Gellert, *Fabeln en vertelsels in Nederduitsche vaerzen gevolgd*, eerste deel. Amsterdam: Pieter Meijer, 1772, p. 30-35. NB: Wolffs goede vriend J.E. Grave vertaalde Gellerts religieuze liederen, wat Wolff zal moeten hebben geweten: C.F. Gellert, *Geestelijke gezangen en liederen*, vertaald door J.E. Grave. Amsterdam: G. Warnars, 1774.

‘intersecties’.⁵⁸ Wolff zou later in haar loopbaan stevige slavernijkritiek uiten in haar vertaling van een werk van Benjamin Frossard, gepubliceerd op een moment dat kritische stemmen langzaam meer ruimte innamen in het debat in de Republiek.⁵⁹ Daar wordt betoogd dat een samenleving die oog heeft voor gemarginaliseerde groepen – vrouwen, weeskinderen, armen, et cetera – zich óók moet bekommeren om slaafgemaakten.⁶⁰ Het zijn, zo schrijft Wolff, ‘bewegelijke’ verhalen die ervoor kunnen zorgen dat mensen zich de problemen aantrekken van medemensen ‘verre van ons af’. Het emotionele meeleven is de opstap naar kritiek op en vervolgens verzet tegen een systeem.⁶¹ Die centrale notie ‘bewegelijk’ vinden we ook in haar Inkle-en-Yarico-verwijzing:

Heugt U nog wel, myne zoete Kinderen, dat ik U, uit den Engelschen Spectator, die *bewegelyke Historie*, eens voor las, van Inkle en Jarico? Ja, myn Heer, zeer wel, en dat wy allemaal zo bedroefd waren, en dat Willem zo boos was op Inkle? Nu Lievertjes, die Historie is hier voorgevallen, op het Eiland Barbados. (mijn cursivering)

Is de beweeglijke historie een instrument om een onrechtvaardig slavernijsysteem te doen wankelen? Het staat er niet met zoveel woorden. Maar als de leermeester en de kinderen praten over de Engelsen die zwarte mensen verschepen van Afrika naar Amerika, lezen we dat ze daar ‘in de wreedste slaverny gehouden, en op de gruwlykste wyze afgebeeld worden’.⁶² Dat klinkt krachtiger dan bij Raff, waar het gaat om arme mensen die ‘zwaar werk’ verrichten.⁶³ Hier lijkt sprake van een strategie die Marita Mathijssen ook aanwees in haar bespreking van Wolffs *Beemster-Winter-Buitenleven*: in de jaren zeventig uitte Wolff al protest tegen slavernij, maar ‘te zeer verborgen [...] om opgemerkt te worden.’⁶⁴

---

⁵⁸ Sleuteltekst: Kimberle Crenshaw, ‘Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics’. In: *University of Chicago Legal Platform* 1, article 8 (1989) 139-167. Voor het denken over intersectionaliteit met betrekking tot de vroegmoderne periode: Loomba, Ania and Melissa E. Sanchez (red.), *Rethinking Feminism in Early Modern Studies: Gender, Race, and Sexuality*. Abingdon: Routledge, 2016.

⁵⁹ Benjamin Frossard, *De zaak der negerslaaven*, vertaald door Elisabeth Wolff, 2 delen. Den Haag: Isaac van Cleef, 1790.

Over de langzaam toenemende kritiek op slavernij in de tekstuele cultuur van de late achttiende eeuw: Marleen de Vries, *Verlicht en vilein. Een biografie van achttiende-eeuws Nederland*. Amsterdam, Balans, 2023, p. 423-435.

⁶⁰ Benjamin Frossard, *De zaak der negerslaaven* (1790), vertaald door Elisabeth Wolff, deel 1. Den Haag: Isaac van Cleef, 1790, p. 1-4.

⁶¹ Benjamin Frossard, *De zaak der negerslaaven* (1790), vertaald door Elisabeth Wolff, deel 1. Den Haag: Isaac van Cleef, 1790, p. 10: ‘een bewegelijk treurspel ... een zielroerende roman’. Frossard schreef in het origineel over ‘une tragédie touchante’, ‘un roman pathétique’.

⁶² Georg Christian Raff, *Aardrykskunde voor kinderen*, vertaald door Elisabeth Bekker, weduwe A. Wolff. Amsterdam: Johannes Allart, Den Haag: Isaac van Cleef, 1779, p. 90.

⁶³ ‘harten Arbeiten’: Georg Christian Raff, *Geographie für Kinder*. Göttingen, F.C. Dieterich, 1776, p. 79.

⁶⁴ Marita Mathijssen, *Een vrije geest: het uitzonderlijke leven van Betje Wolff*. Amsterdam, Balans, 2024, p. 223. Over Wolffs latere explicietere slavernijkritiek, niet alleen via Frossards vertaling maar ook in de roman *Geschrift eener bejaarde vrouw* (1802, geschreven samen met Deken; André Hanou maakte in 2007 een moderne editie): Bert Paasman, ‘Betje Wolff, slavernij en vrijheid’. In: Dick Welsink en Willy Tibergien (red.), *Aarts’ letterkundige almanak voor het Betje Wolff-jaar 1988 en het Aagje Deken-jaar 1991*. Amsterdam: Aarts, 1991, p. 41-45; Sarah Adams, *Repertoires of slavery: Dutch Theater Between Abolitionism and Colonial Subjection, 1770-1810*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023, p. 40.

Ook een genderkritisch geluid herken ik in de korte Inkle-en-Yarico-verwijzing bij Wolff. Het gaat hier over boosheid richting Inkles handelen – en veelzeggend genoeg is het ene Willem die die boosheid ventileert: een jongen, een toekomstig man. Zoals in de Spectator een vrouw boos was op mannen, is het nu een man van de toekomst die zich opwindt over het gedrag van een seksegenoot.

Dáár zit wellicht de kiem tot verandering. Die suggestie wordt versterkt tegen de achtergrond van het aan de Nederlandse versie toegevoegde openingsgedicht, geschreven door Agatha Deken.⁶⁵ Hier wordt kleine Jantje aangesproken wiens wereld stapsgewijs groter wordt: toen je klein was vond je je kaartenhuis al bijzonder, maar daarna ontdekte je je huis, de buurt eromheen, de stad. Al lezend, in dit boek, kan jouw wereld nog veel groter worden: alle landen van de wereld kun je door reizen. Over een tijdje zal je de hele wereld ‘maar een Kaartenhuis’ achten, zo besluit het gedicht. Hier kunnen we een religieuze interpretatie aan koppelen: het groeiende besef dat de aardse wereld maar een tijdelijke haven is. Maar ik zie hier vooral een knipoog naar een kindergedichtje van Gellert over een kaartenhuis, kort tevoren nog in het Nederlands vertaald. Daar staat het kaartenhuis van (wederom!) Jantje symbool voor veranderlijkheid.⁶⁶ Ofwel: wie via boeken zijn wereld vergroot en tot bewegen wordt aangezet, zal inzien dat de wereld om zich heen in beweging is, dat we deze kunnen aanpassen en opbouwen, dat we nieuwe werelden kunnen verbeelden en herscheppen.

***

Dit inzicht heeft niets aan belang ingeboet. Docent-in-opleiding Jason van der Leeuw verwoordde het vorig jaar mooi in *Het Parool*: lezen is een vaardigheid om deel te kunnen nemen aan een samenleving en cultuur. Juist omdat we het onderwijs zijn gaan losweken van die cruciale culturele dimensie, zijn we in een leescrisis beland.⁶⁷

En nee, beste toehoorders, ik graaf niet in het verleden vanuit nostalgie. Ik beweer niet dat het allemaal beter was. Of andersom: dat we louter vooruitgang hebben geboekt, omdat vrouwen nu makkelijker toegang hebben tot de geletterde cultuur of omdat de slavernij verboden is.

Ik beroep mij liever op *The History Manifesto* van Jo Guldi and David Armitage:⁶⁸ het idee dat een gefundeerde visie op de toekomst niet kan zonder een diepe reflectie op het verleden. Het alomtegenwoordige hier-en-nu-denken *lijkt* op gespannen voet te staan met het denken in lange lijnen, maar in werkelijkheid zijn ze volgens Guldi en Armitage onlosmakelijk verbonden – wat ik aanduidde als ‘temporele dynamiek’. Als ik ga spitten in historische teksten om te begrijpen hoe geletterdheid en ongelijkheid daar gethematiseerd en verbeeld worden, en hoe teksten en ideeën zich bewegen door ruimte en tijd, kunnen de inzichten die dat oplevert niet direct worden vertaald naar concrete

---

⁶⁵ Agatha Deken, ‘Aan een lief kind’. In: Georg Christian Raff, *Aardrykskunde voor kinderen*, vertaald door Elisabeth Bekker, weduwe A. Wolff. Amsterdam: Johannes Allart, Den Haag: Isaac van Cleef, 1779, fol. *5r en verder.

⁶⁶ Christian F. Gellert, ‘Het kaartenhuis’, in: *Fabelen en vertelsels, in Nederduitsche vaerzen gevolg*. Amsterdam: Pieter Meijer, 1775, p. 55-57.

⁶⁷ Jason van der Leeuw, ‘Opinie: Ontlezing komt doordat we cultuur in Nederland bijzaak vinden’. In: *Parool* 4 januari 2024.

⁶⁸ Jo Guldi and David Armitage, *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press 2014.

maatschappelijke impact of beleidsaanpassingen – het soort ‘hokjes’ waarin we als academici soms gedwongen worden om te denken. Maar als we lezen met oog voor de ruimtelijke, temporele en sociaal-politieke dynamiek van teksten ontstaan nieuwe vensters op een geschiedenis. Die wereld aan teksten brengt diep verankerde culturele mechanismen van ongelijkheid en verzet aan de oppervlakte, en helpt ons begrijpen wat het eigenlijk betekent om geletterd te kunnen zijn. Daarom zijn geletterdheid in verleden en heden voor mij voortdurend met elkaar verknoopt. Daarom wil ik bijdragen aan wat ik zie als de kerntaak van neerlandici: mensen opleiden die bewogen lezen en beschikken over de wapens van de verbeelding. Opdat geen leeuw meer machteloos toekijkt.